

Nağdsız hesablaşmalar: beynəlxalq və yerli təcrübə

Milli Ödəniş Sistemi

Ramil Mahmudov

*Mərkəzi Bankın Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamentinin
Milli Ödəniş Sisteminin inkişafı və nəzarəti şöbəsinin rəisi*

Mündəricat:

- Ödəniş sistemi nədir?
- Ödəniş sistemlərinin iqtisadiyyatda rolu;
- Ödəniş sistemləri sahəsində mərkəzi bankların rolu;
- Milli Ödəniş Sisteminin əsas komponentləri (AZİPS, XÖHKS, HÖP);
- Pərakəndə ödəniş infrastrukturu.

Ödəniş sistemləri

Əsas anlayışlar

Ödəniş sistemi	Pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə təmin etməyə imkan verən bank və maliyyə institutlarının, ödəniş alətlərinin, bank qayda və prosedurlarının, proqram-texniki vasitələrinin toplusudur.
Ödəniş sənədi	Nağdsız qaydada pul vəsaitinin kredit təşkilatı vasitəsi ilə ödənilməsi barədə yazılı şəkildə kağız üzərində (kağız daşıyıcı) və ya elektron formada (elektron daşıyıcılarda) rəsmiləşdirilən sərəncamdır.
Pul köçürmələri	Pul vəsaitinin hesab açmadan pul köçürmə sistemi vasitəsilə göndərəndən alana çatdırılması əməliyyatıdır.
Klirinq	Ödənişlərinin qəbul edilməsi, icra olunması və nəticədə hesablaşmalar üzrə xalis mövqelərin müəyyənləşdirilməsi prosesidir.

Ödəniş sistemlərinin iqtisadiyyatda rolu

- maliyyə infrastrukturunun əsas elementlərindən biridir;
- iqtisadi subyektlər arasında əlaqə halqasıdır;
- iqtisadiyyatın fəaliyyətinə dəstək verən mühüm faktordur;
- pul-kredit siyasətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün zəruri mexanizmdir.

Ödəniş sistemlərinin inkişafında mərkəzi bankların rolu

Operator və ya ödəniş xidməti provayderi:

- sistem əhəmiyyətli klirinq və hesablaşma sistemlərinin idarə olunması;
- pərakəndə ödəniş sistemlərinin idarə olunması;
- ödəniş sisteminin iştirakçılarının hesablaşma hesablarının xidmət göstərilməsi və hesablaşmaların başa çatdırılması məqsədilə onlara kreditlərin verilməsi.

Katalizator:

- ödəniş sisteminin dizaynı, fəaliyyəti və siyasətinə dair təşəbbüslər, təhlil və tövsiyələrin verilməsi;
- milli ödəniş sisteminə dair qanunvericilik haqqında təkliflərin verilməsi və lazım gəldikdə onların hazırlanması.

Ödəniş sistemlərinin inkişafında mərkəzi bankların rolu

(ardı)

Nəzarətçi:

- sistemlərin monitorinqinin aparılması , onların təhlükəsizlik və səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməsi;
- ödəniş sistemlərinin dizaynına və fəaliyyətinə dair məsləhətlərin, tövsiyələrin, lazım gəldikdə isə dəyişikliklər barədə təkliflərin verilməsi;
- nəzarət prinsiplərinin, siyasətinin və qaydalarının ictimaiyyətə çatdırılması.

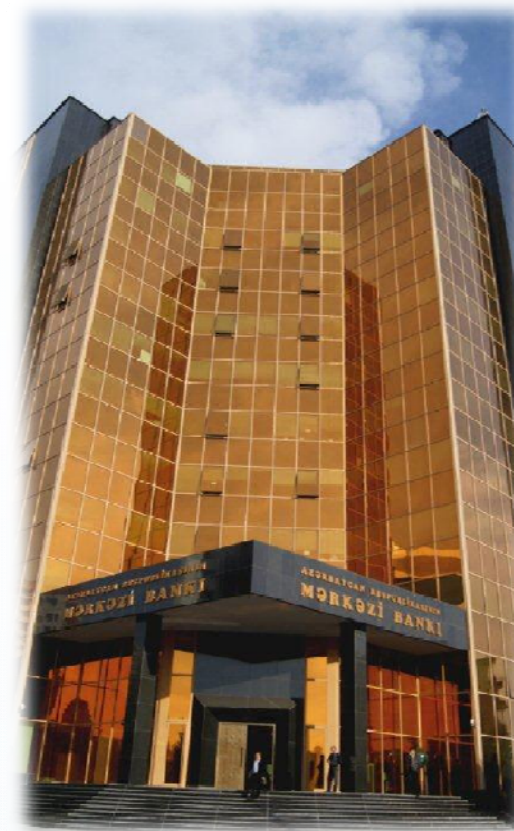
İstifadəçi:

- özü və öz müştərilərinə aid olan ödəniş tapşırıqlarının qəbulu və göndərilməsi;
- başqa mərkəzi banklar və maliyyə institutlarının müxbir bank xidmətlərindən istifadə edilməsi.

AR Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin məqsədlərindən biri kimi

AR Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin məqsədlərindən biri bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyinin və inkişafının təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə 4.2

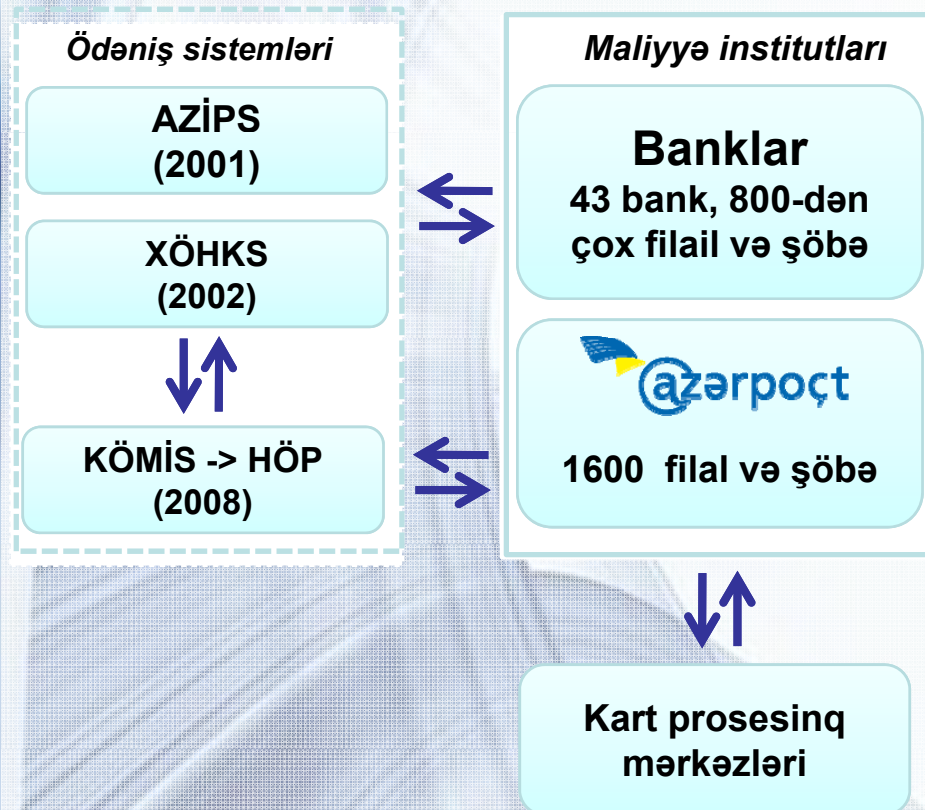
AR Mərkəzi Bankının ödəniş sistemləri sahəsində səlahiyyətləri

- ödəniş sistemlərinin sabit və fasiləsiz işinin təmin edilməsi məqsədilə onların işini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və onların fəaliyyətinə nəzarət edir;
- normativ aktlarla tənzimlənən qaydalar əsasında kliring təşkilatlarının fəaliyyətinə icazələr verir və nəzarəti həyata keçirir;
- kredit təşkilatları tərəfindən nağdsız hesablaşmaların və pul köçürmələrinin həyata keçirilməsinin qayda və şərtlərini müəyyən edir;
- kredit təşkilatlarında istifadə olunan ödəniş və kliring sistemlərinin etibarlılığı və təhlükəsizliyi üzrə minimum tələblərin müəyyən edilməsi hüququna malikdir.

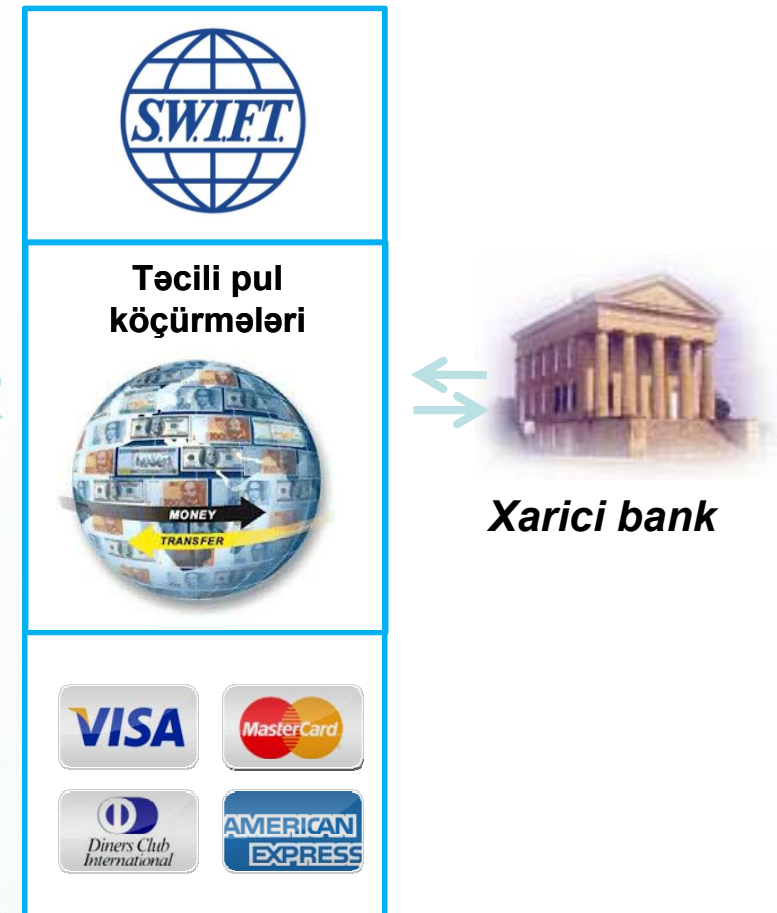
*Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu,
Maddə 44*

Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturası

Daxili ödəniş sistemləri

Beynəlxalq ödəniş sistemləri

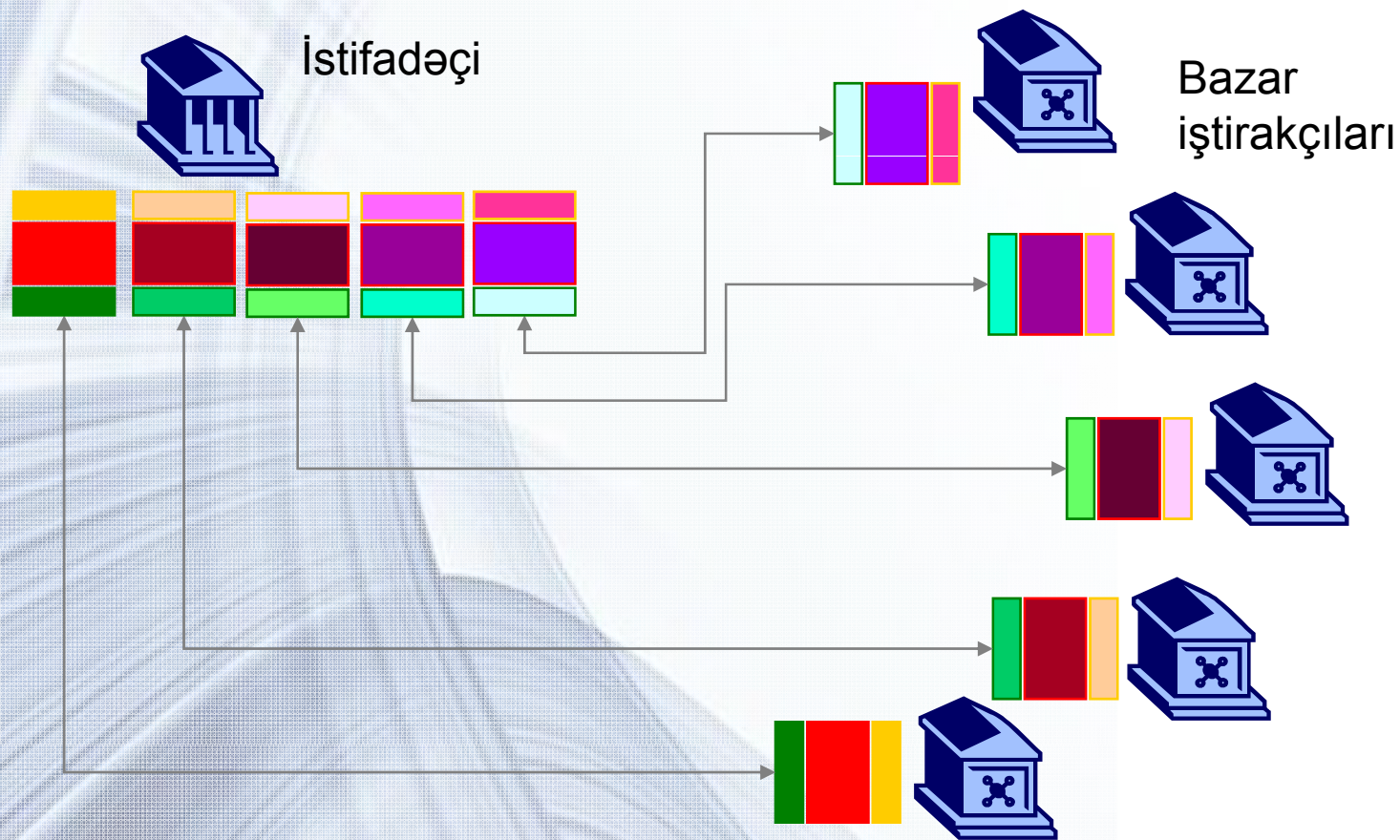

S.W.I.F.T. olmasaydı

Müxtəlif standartlar, mesajlaşma və qoş

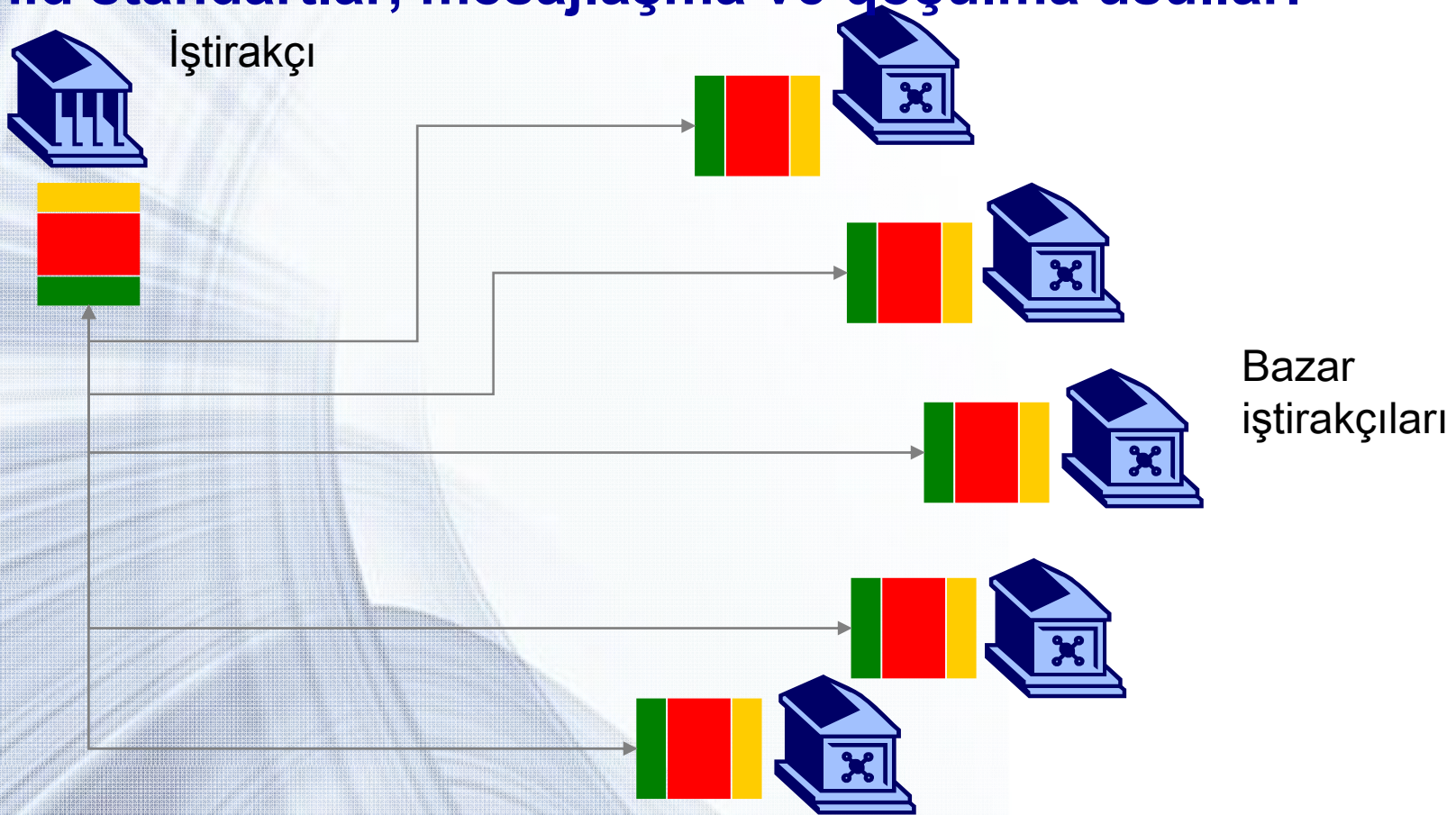
The diagram illustrates the SWIFT network structure and message flow. It features a central bank icon labeled "İstifadəçi" (User). Below it, a row of five colored boxes represents different message types or standards. Arrows point from these boxes to four separate bank icons, each with its own set of colored boxes, representing different financial institutions or clearing houses. The arrows indicate the flow of messages from the user to the various banks.

Müxtəlif standartlar, mesajlaşma və qoşulma üsulları

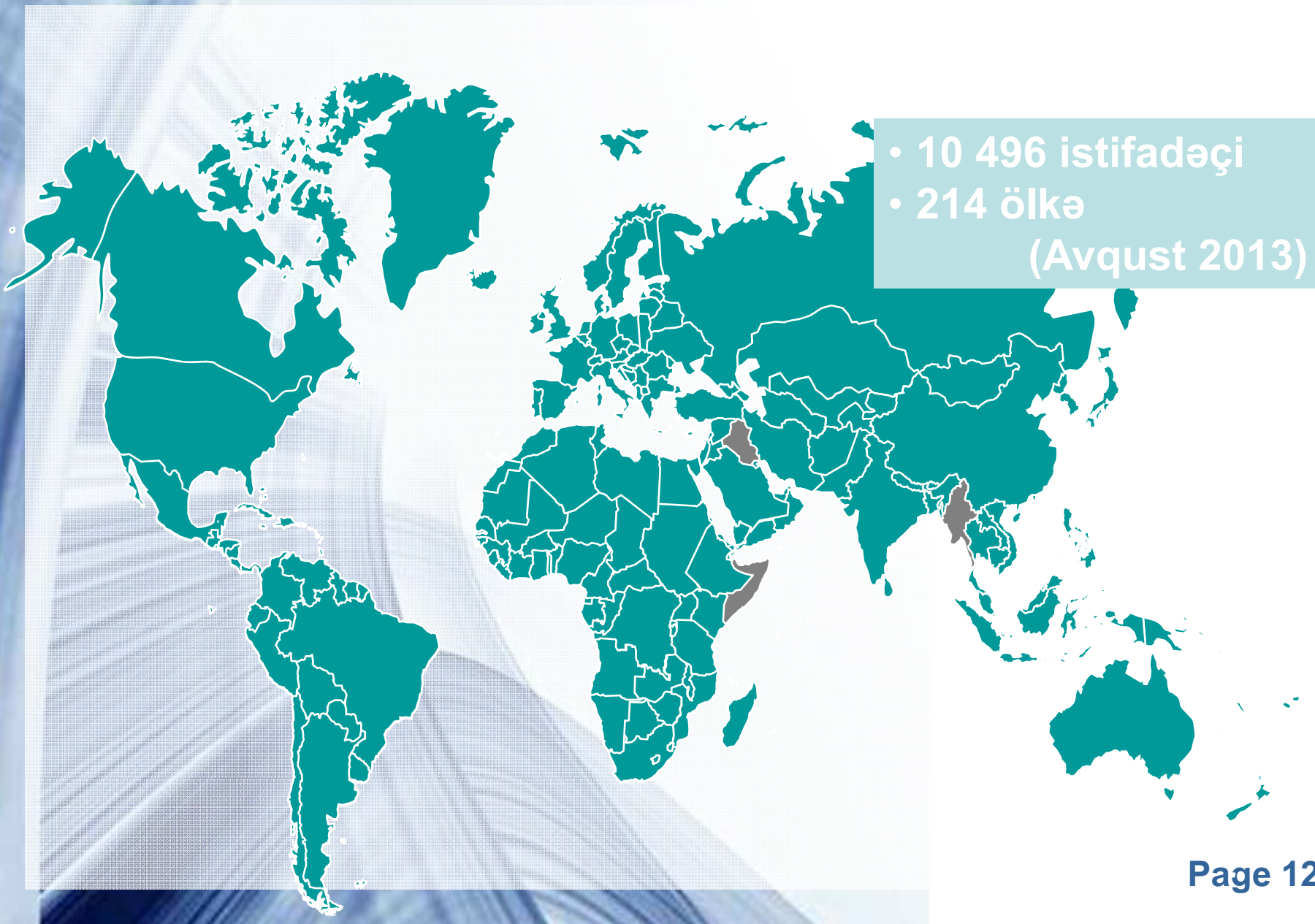

S.W.I.F.T. nəyi dəyişdi...

Vahid standartlar, mesajlaşma və qoşulma üsulları

S.W.I.F.T. –in  hat  dair si

S.W.I.F.T. –in platformasında yaradılmış iri həcmili ödənişlər üzrə sistemlər*

Qoşulmuş

Albania (AIP)	Denmark (DDK-KRONOS)	Latvia (LVL)	Spain (NSLBE - SLBE)
Algeria (RTGS)	Egypt (CBE)	Lesotho (RTGS)	Sri Lanka (LankaSettle)
Angola (PTR)	EBA Clearing (EURO1/STEP1)	Luxemburg (LIPS)	Swaziland (RTGS)
Australia (PDS/PDC)	Eurosystem (TARTGET 2)	Malta (MARIS)	Sweden (RIX)
Austria (ARTIS)	Estonia (RTGS)	Mauritius (MACSS)	Switzerland (Remote Gate)
Azerbaijan (AZIPS)	Finland (BOF)	Morocco (RTGS)	Tanzania (TISS)
Bahamas (BHS)	France (CRI – PNS/TBF)	Namibia (NISS)	Thailand (BAHTNET/2)
Bahrain (RTGS)	Germany (RTGSPlus)	Netherlands (TOP)	Trinidad & Tobago (SAFE-TT)
Barbados (BDS)	Ghana (GISS)	New Zealand (AVP)	Tunisia (RTGS)
Belgium (ELLIPS)	Greece (HERMES)	Norway (NICS)	Uganda (UNIS)
Bosnia & Herzegovina (BIH)	Guatemala (RTGS)	Oman (RTGS)	United Kingdom (CHAPS-£ CHAPS-□ / Enquiry Link)
Botswana (RTGS)	Hungary (VIBER)	Philippines (PPS)	United States (CHIPS)
Bulgaria (BGN-RINGS)	Ireland (IRIS)	Romania (REGIS)	Venezuela (PIBC)
Canada (LVTS)	Israel (RTGS)	Singapore (MEPS+)	Zambia (RTGS)
Chile (Netting - LBTR)	Italy (BIREL)	Slovenia (SIPS)	Zimbabwe (ZETTS)
CLS Bank	Jordan (RTGS)	South Africa (BOP - RTGS - SAMOS)	West African States (BCEAO)
Croatia (HSVP)	Kenya (KEPSS)		
	Kuwait (RTGS)		

Qoşulma mərhələsi

Pakistan (RTGS)	Hong Kong (RTGS)
Fiji (RTGS)	
Central African States (BEAC)	Nigeria (RTGS)
Russian Federation (RTGS)	

Hazırlıq

COMESA (RTGS)	Georgia (RTGS)
Palestine (RTGS)	Kazakhstan (ISMT)
Peru (RTGS)	Lebanon (RTGS)
Dominican Republic (RTGS)	Mexico (RTGS)
Egypt (ROSE (*)replacement)	

*2008-ci ilə məlumat

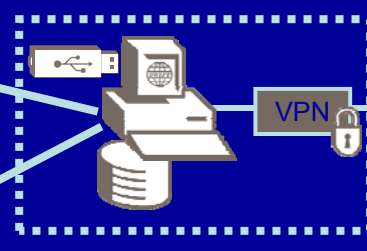
SWIFTNet-ə qoşulma üsulları:

Fərdi infrastruktur

SWIFTNet rabitə infrastrukturu istifadəçinin özü tərəfindən alınır və istifadə edilir

İstifadəçi

Appl

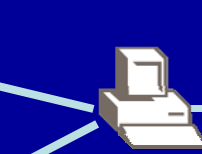
SWIFTNet

Paylaşılan infrastruktur

SWIFTNet rabitə infrastrukturu üçüncü şirkət tərəfindən alınır və istifadə edilir

İstifadəçi

Appl

Servis Büro

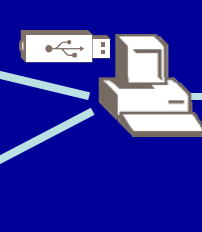
SWIFTNet

Alliance Lite

SWIFTNet rabitə infrastrukturu SWIFT tərəfindən alınır və istifadə edilir

İstifadəçi

Appl

Internet

SWIFTNet

Ödəniş sistemləri

S.W.I.F.T.

28 yanvar 2008-ci ildən Avropada vahid ödəniş sistemi SEPA (Single Euro Payments Area) fəaliyyəti başlamışdır. Bu gün Avropa Birliyinin 27 üzvü, həmçinin Norveç, İspaniya, Lixtenşteyn və İsveçrə vahid Avropa ödəniş sistemini əhatə edirlər.

S.W.I.F.T. BİC - Bank identifikasiya kodu

4!a

2!a

2!c

[3!c]

Məsələn: NABZAZ2XXXX, IBAZAZ2XXXX, BRESAZ22XXX

BİC	Format		Məqsədi
4!a	Təşkilatın kodu	4 hərf	Təşkilatın müəyyən edilməsi
2!a	Ölkə kodu	2 hərf	Yerləşdiyi ölkəni və ya coğrafi məkanımüəyyən etmək üçün
2!c	Ərazi kodu	2 hərf rəqəm kombinasiyası	Yerləşdiyi region və ya şəhəri müəyyən etmək üçün
[3!c]	Filial kodu	3 hərf rəqəm kombinasiyası	Əlavə: Filial haqda məlumat vermək üçün

S.W.I.F.T. ödəniş formatı

(Ardı)

Məlumatlar üçrəqəmli nömrələrlə ifadə olunur. Bu nömrələr məlumatların ümumi istifadə mühitini (kateqoriyasını), funksiyalarını (qrupunu) və konkret xüsusiyyətləri (format). Məsələn, **müştəri köçürməsi MT 103** kimi işarə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli ödəniş sistemlərinin hamısında Mərkəzi İdarə bir qayda olaraq Milli Bankların nəzarəti altında olur. Mərkəzi İdarələr sistemi daim qorumalı və nəzarətdə saxlamalıdır. FİN Copy sistemi Mərkəzi İdarəyə maliyyə axınlarını izləməyə və nəzarətdə saxlamağa imkan verir.

S.W.I.F.T.-in mesaj formatları

Mesaj qrupları:

- MT0nn Sistem mesajları
- MT1nn Müştəri köçürmələri
- MT2nn Maliyyə institutlarının köçürmələri
- MT3nn Valyuta mübadiləsi, pul bazarları və derivativlər
- MT4nn Toplama və ödəniş məktubu
- MT5nn Qiymətli kağızlar bazarı
- MT6nn Xəzinə əməliyyatları
- MT7nn Kredit və zəmanət
- MT8nn Yol çekləri ilə hesablaşmalar
- MT9nn Hesablaşma nəticəsi və müştəri statusu

S.W.I.F.T. mesajlarının strukturu

Standart S.W.I.F.T. İstifadəçidən istifadəçiyə göndərilən mesajlar aşağıdakı tərkibdə təqdim edilir:

```
{1:F01KWHKHKHHAXXX0135007653}  
{2:I103BNPAFRPPXXXU3003}  
{3:{108:MC12}}  
{4:  
:20:PAY09  
:23B:CRED  
:32A:021118EUR65000,  
:50K:/123001043212  
MR LEE  
10 QUEENSWAY  
HK-HONG KONG  
:57A:BNPAFRPPCAN  
:59:/12345543210100001M02211  
MR DUPONT  
6 RUE LAFAYETTE  
FR-CANNES  
:70:/INV/52  
:71A:SHA  
-}  
{5:  
{MAC:DB347698}  
{CHK:76543BA90123}}
```

{1: BAZA BAŞLIQ BLOKU}
{2: APLİKASIYA BAŞLIĞI BLOKU}
{3: İSTİFADƏÇİ BAŞLIĞI BLOKU}
{4: MƏTN BLOKU}

Başlıq
məlumatı

{5: TREYLER BLOKU}

"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi

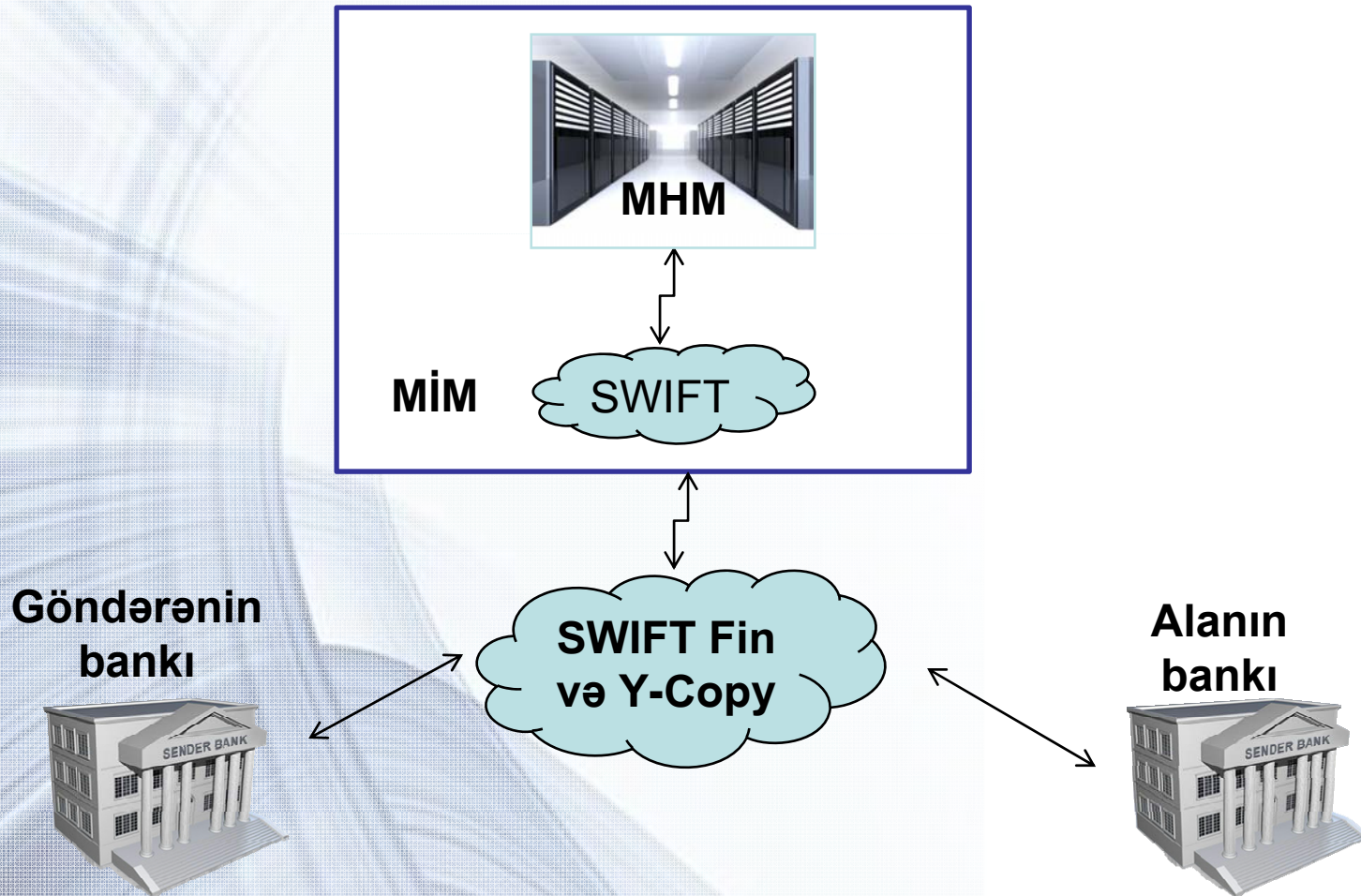
- AZİPS – 2001-ci ildə istismara verilmişdir.
- AZİPS – müasir kompüter və qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan iri və təcili ödənişlər üçün hesablaşma sistemidir.
- AZİPS-də məlumat mübadiləsi S.W.I.F.T. üzərində qurularaq tam funksional, kriptografik müdafiə ilə təmin olunur.

"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi

Sistem üç əsas komponentdən ibarətdir:

- MHS - Mərkəzi Hesablaşma Sistemi (ödəniş funksiyalarını yerinə yetirir).
- MİM - Mərkəzi İnterfeys Modulu (MHS ilə S.W.I.F.T. şəbəkəsi arasında əlaqəni təmin edir).
- S.W.I.F.T. Ümumdünya Banklararası Maliyyə Telekomunikasiya Sistemi - ödəniş sistemindən real vaxt rejimində istifadəni təmin edir.

"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi

"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi

Sistemin iştirakçıları (47):

- Mərkəzi Bank;
- Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi;
- 43 kommersiya bankı;
- Aqrarkredit BOKT;
- Azəripoçt MMC.

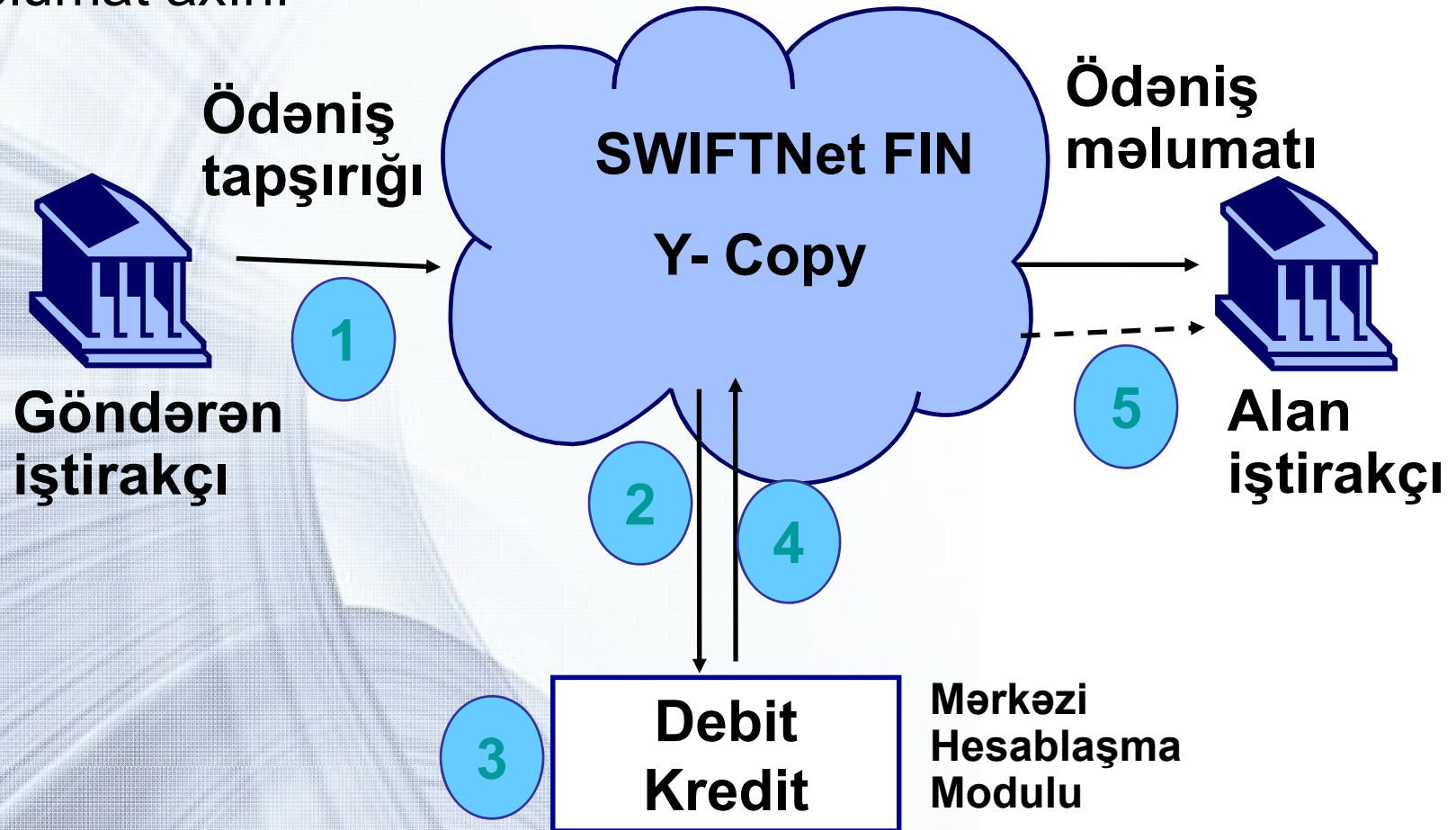
"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi

Sistemin iş reqlamenti:

Vaxt	Əməliyyatların məzmunu	İcraçı
10:00-16.30	Müştəri ödənişlərinin qəbulu	İştirakçı
10:00-17:00	Bank ödənişlərinin göndərilməsi	İştirakçı
10:00-17:00	İştirakçılar tərəfindən göndərilən ödənişlərin, sorğuların qəbulu və icrası	Mərkəzi Bank
17:00-17:20	İştirakçılar tərəfindən aparılan əməliyyatlara görə xidmət haqlarının tutulması, hesabdan çıxarışların göndəriləməsi	Mərkəzi Bank

"AZİPS" sistemi - Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi (ardı)

- Məlumat axını

Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS)

- XÖHKS – 2002-ci ildə istismara verilmişdir.
- XÖHKS – müasir kompüter və qabağcıl texnologiyalara əsaslanan xırda və təcili olmayan ödənişlər üçün klirinq sistemidir.
- XÖHKS-də məlumatlar yerli telekommunikasiya şəbəkəsi üzərində qurularaq tam funksional, kriptografik müdafiə ilə təmin olunur.

Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS)

Sistemin iştirakçıları (50):

- Mərkəzi Bank;
- Mərkəzi Bankın Naxçıvan Əİ;
- Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi;
- Vergilər Nazirliyi;
- Azərbaycan İpoteka Fondu;
- 43 kommersiya bankı;
- Aqrarkredit BOKT;
- Azəripoçt MMC.

Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS) (ardı)

XÖHKS-də hər sessiya aşağıda göstərilmiş periodlar ardıcılığına malikdir:

- Sessiyanın başlanması;
- Sənədlər mübadiləsi;
- Klirinqqabağı period;
- Klirinq periodu;
- Klirinq nəticələrinin təsdiqi;
- Sessiya nəticələrinin göndərilməsi;
- Sessiya hesabatlarının göndərilməsi.

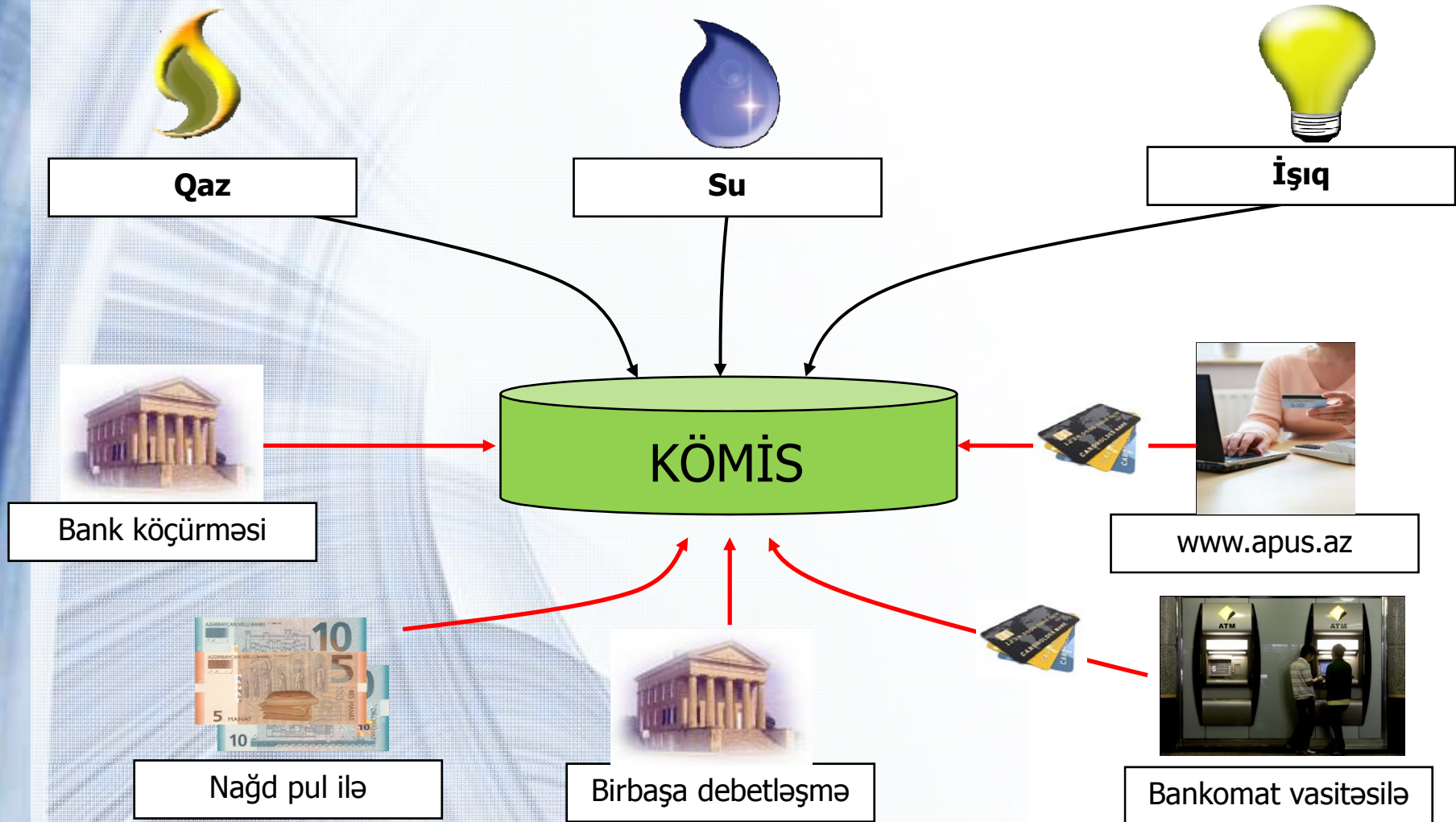
Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS) (ardı)

Sistemin iş reqlamenti:

Sessiya	Vaxt	Əməliyyatların məzmunu	İcraçı
1	09:30-13.00	Paket ödənişlərin qəbulu	İştirakçı
2	13:40-15:05		
1	13:00-13:10	İştirakçılar üzrə ilkin xalis mövqelərin hesablanması və məlumatların göndərilməsi	Mərkəzi Bank
2	15:05-15:35		
1	13:25-13:35	İştirakçılar üzrə xalis netto mövqelərin hesablanması, hesabdən çıxarışların və məlumatların göndərilməsi	Mərkəzi Bank
2	15:55-16:05		

Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sistemi (KÖMİS)

(Ardı)

Hökumət ödəniş portalı (HÖP) ideyası

“Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə
24 noyabr 2010-cu il tarixli Fərmanı

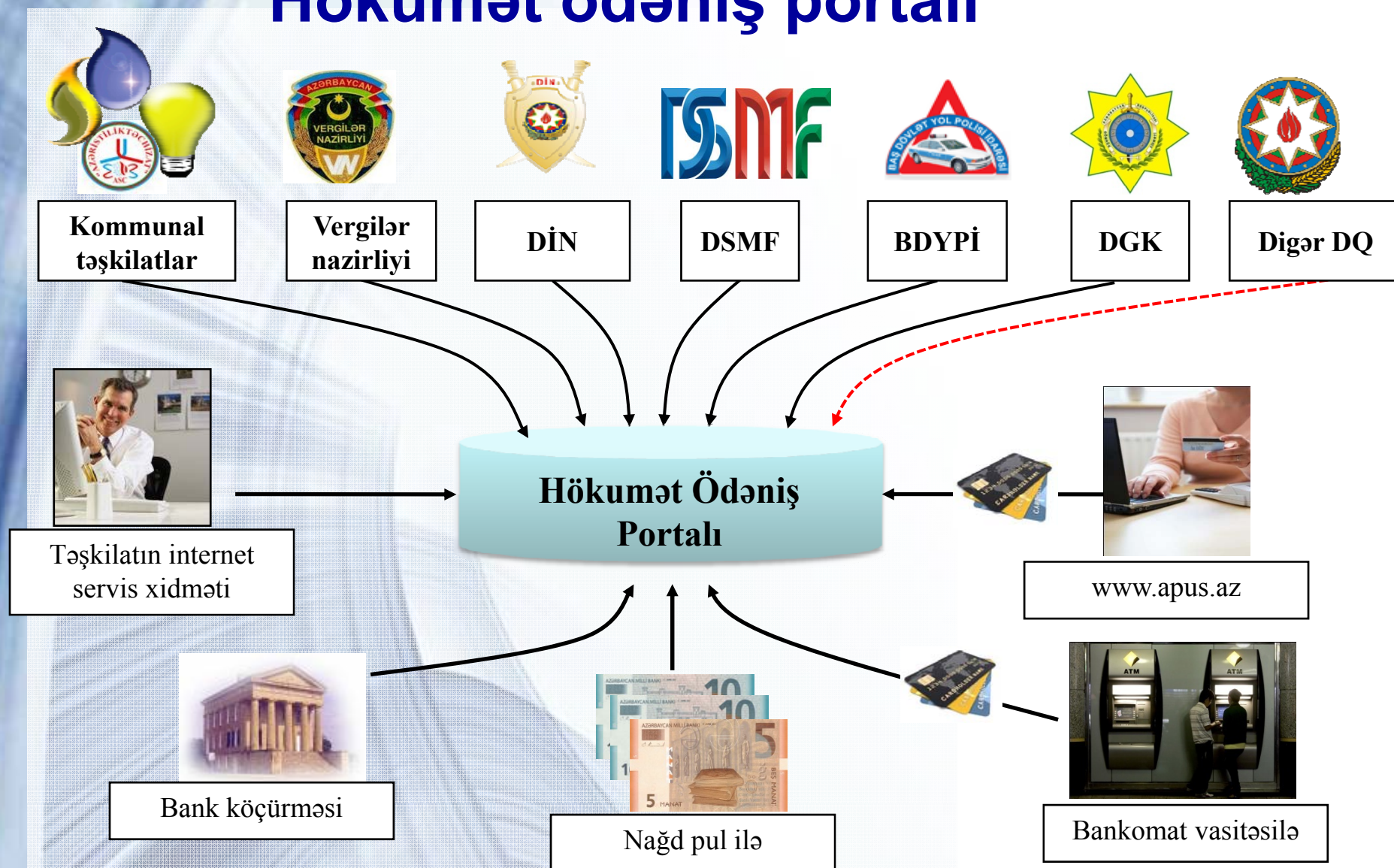
“Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin yol patrul xidməti əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və yol hərəkətinin tənzimlənməsi sahəsində bəzi tədbirlər haqqında”
14 fevral 2011-ci il tarixli Fərmanı

“Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində prosedurların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında”
25 fevral 2011-ci il tarixli Fərmanı

“Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında”
23 may 2011-ci il tarixli Fərmanı

- Vergi, rüsum, icarə haqqı və digər ödənişlərin dövlət qurumlarına birbaşa ödənilməsi yolu ilə bankdankənar nağd qaydada aparılmasının aradan qaldırılması;
- Yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə əlaqədar törədilmiş inzibati xətalara görə cərimələrin yalnız bank və ya ödəniş kartı vasitəsilə ödənilməsinin təmin edilməsi;
- Bütün gömrük ödənişlərinin yalnız bank və ya ödəniş kartları vasitəsilə ödənilməsinin təmin edilməsi;
- Göstərilən xidmətlərə görə rüsumların və digər ödənişlərin real vaxt rejimində elektron formada ödənilməsi;
- Modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi;
- Dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması.

Hökumət ödəniş portalı

Hökumət ödəniş portalı

(Ardı)

İştirakçılar

Maliyyə qurumları

41 Bank

"AzərPoçt" MMC

Kart Prosessinq Mərkəzləri

"AzeriCard" MMC

"MilliKart" MMC

Kapitalkart

Hökumət ödəniş portalı

(Ardı)

İştirakçılar

Kütləvi Xidmət Müəssisələri

ARDNŞ-in “Azəriqaz” İB

“Azərenerji” ASC

“Azərsu” ASC

“Bakielektrikşəbəkə” ASC

Azəristiliktəhcizat ASC

Dövlət qurumları

Vergilər Nazirliyi

Daxili İşlər Nazirliyi

Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu

Dövlət Gömrük Komitəsi

İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi

Fövqəladə Hallar Nazirliyi

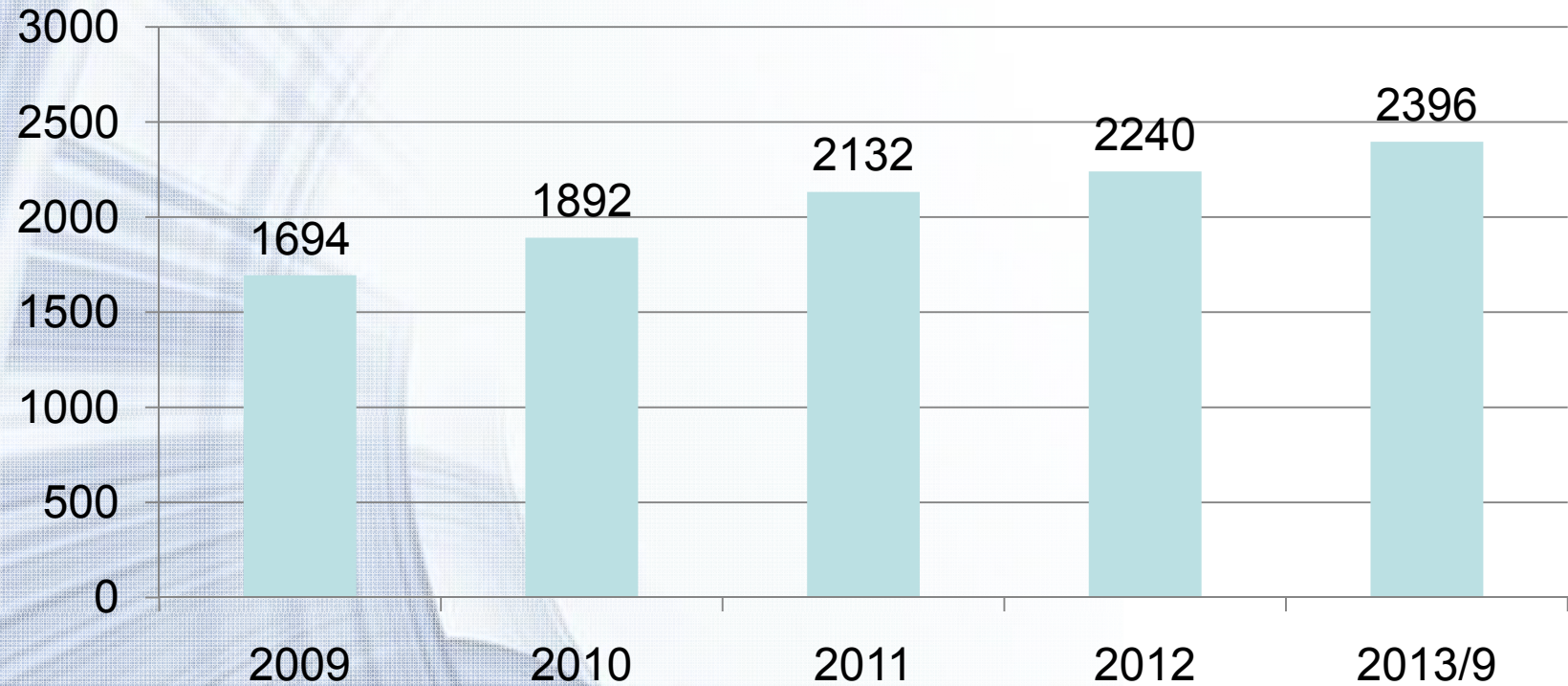
Pərakəndə ödəniş infrastrukturu

Pərakəndə ödəniş infrastrukturu

(Ardı)

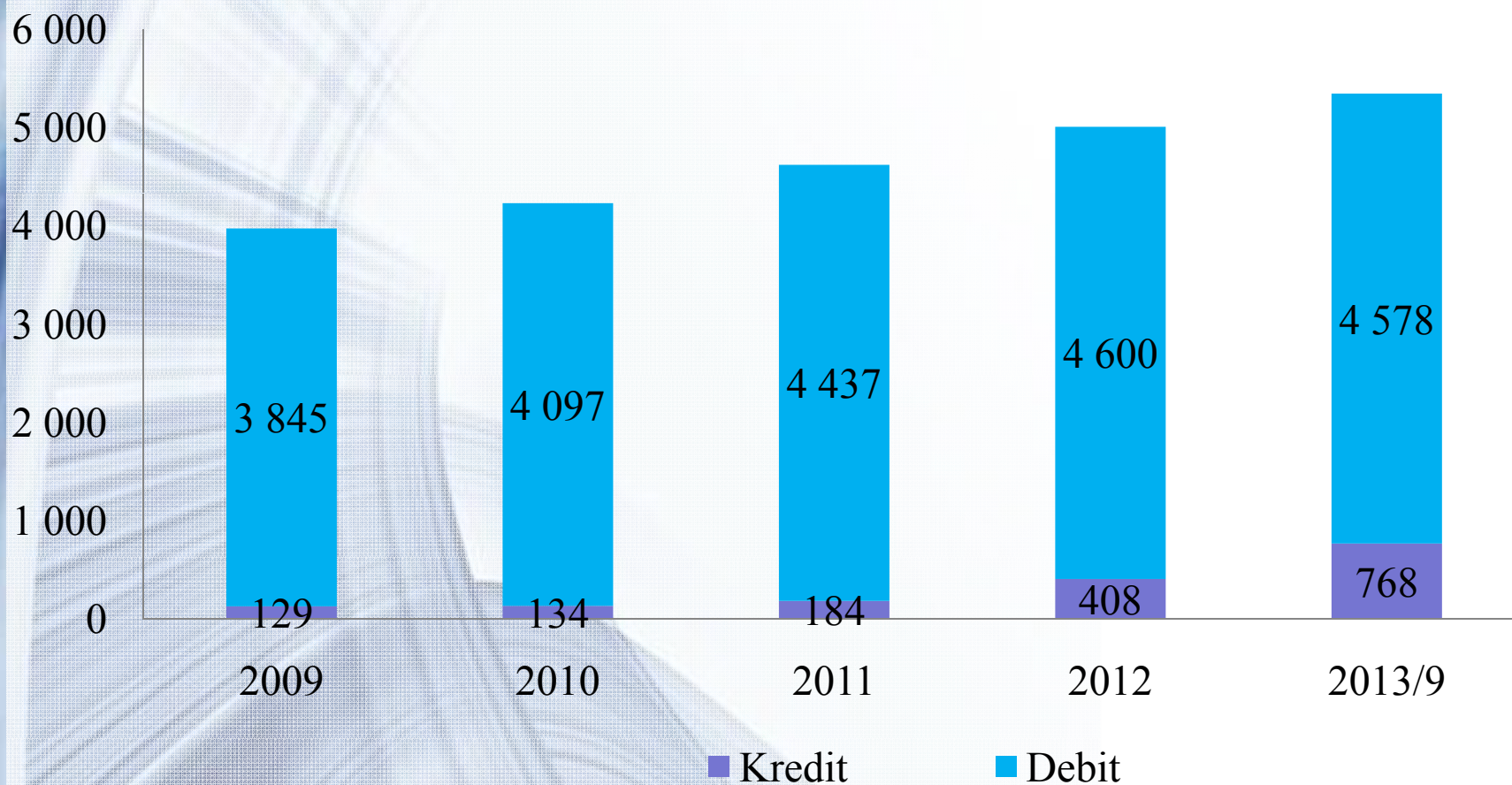
Bankomatların sayı

Pərakəndə ödəniş infrastrukturu

(Ardı)

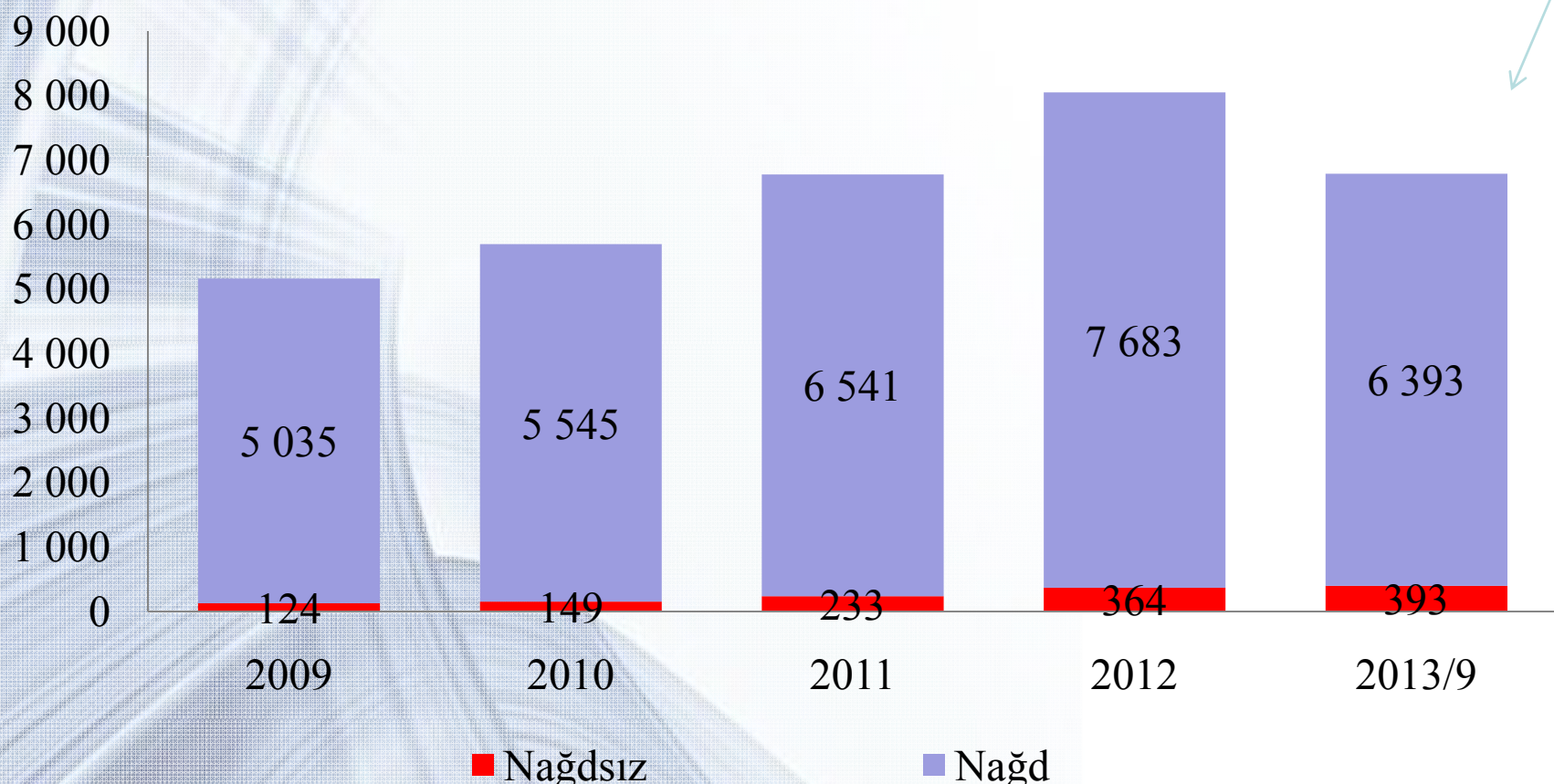
Ödəniş kartlarının strukturu (min ədəd)

Pərakəndə ödəniş infrastrukturu

(Ardı)

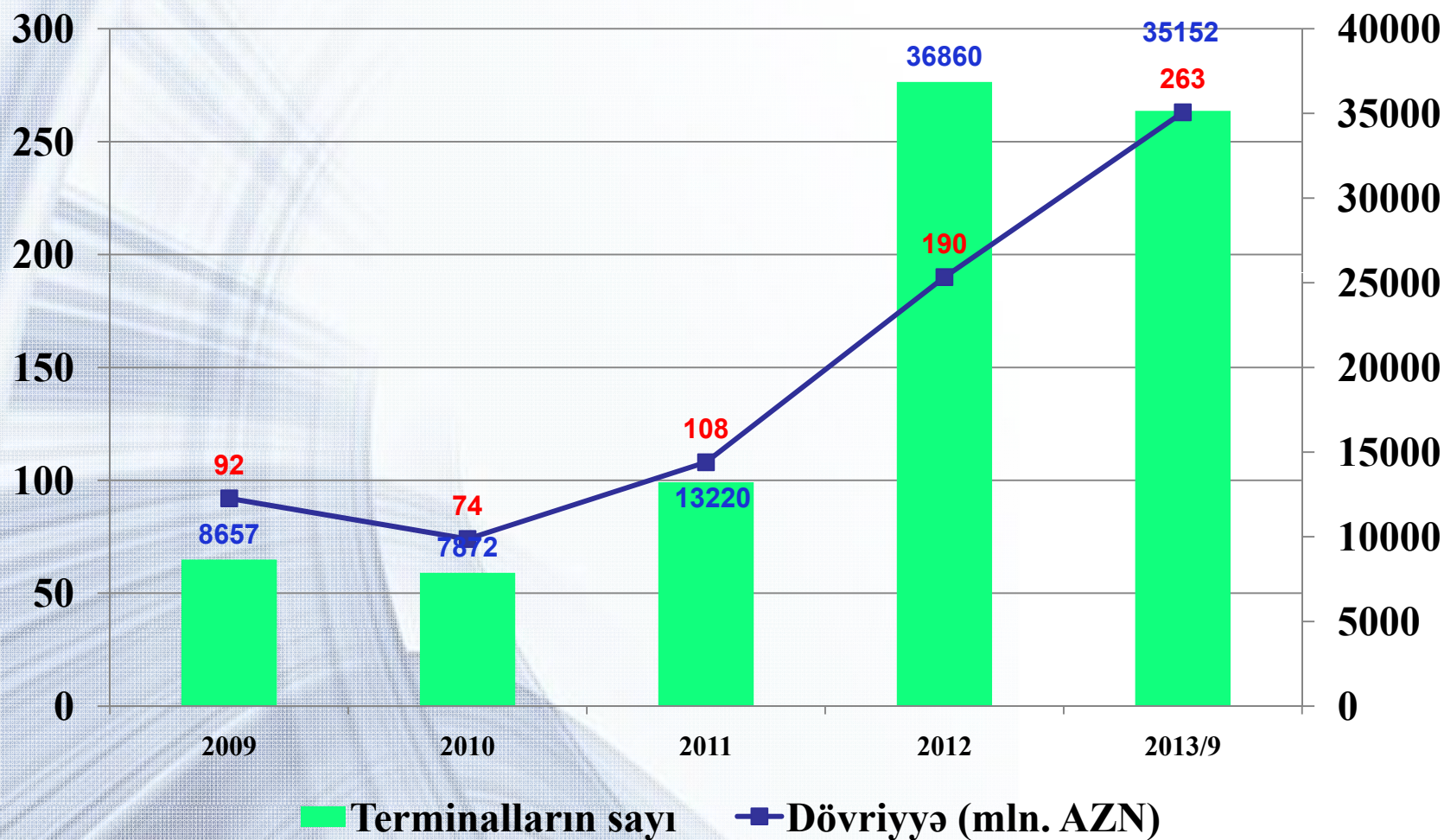
Ödəniş kartları ilə əməliyyatların həcmi və strukturu (mln manat)

Pərakəndə ödəniş infrastrukturu

POS-terminalların sayı və onlar üzrə
nağdsız dövriyyənin həcmi

(Ardı)

Diqqətinizə görə təşəkkür edirik!